

Eindtermendocument 11

Vak: Geschiedenis

Leerweg: havo

Ter goedkeuring aangeboden aan
de Minister van Onderwijs, Infrastructuur en Sociale Zaken, april 2007

Directie Onderwijs, Aruba

- Afdeling Curriculumontwikkeling
- Examenbureau
- Projectbureau SHA

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	p. 2
2.	Visie en domeinen	p. 5
	2.1. Visie op het vak	p. 5
	2.2. Overzicht van de domeinen	p. 7
3.	Vaardigheden	p. 8
4.	Overzicht van alle eindtermendocumenten havo	p. 10
5.	De eindtermen havo geschiedenis	p. 11

1. Inleiding

In het kader van de vernieuwing van het avo zijn voor alle vakken op de Arubaanse mavo, havo en vwo eindtermendocumenten gemaakt.

Voor de vakken waarvan Nederlandse examens worden afgenomen, zijn de eindtermen integraal overgenomen uit de examenprogramma's uit Nederland, zoals vastgesteld in maart 2007. Bij de andere vakken zijn de Nederlandse examenprogramma's als uitgangspunt gebruikt.

mavo	Havo	vwo
1. Engels	1. Engels	1. Engels
2. Nederlands	2. Nederlands	2. Nederlands
3. Papiamentu	3. Papiamentu	3. Papiamentu
4. Spaans	4. Spaans	4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV	6. CKV	6. CKV
7. Wiskunde	7. Wiskunde	7. Wiskunde
	7a. Wiskunde A	7a. Wiskunde A
	7b. Wiskunde B	7b. Wiskunde B
		7c. Wiskunde C
	7d. Wiskunde D	7d. Wiskunde D
8. Biologie	8. Biologie	8. Biologie
9. NaSk 1	9. Natuurkunde	9. Natuurkunde
10. NaSk 2	10. Scheikunde	10. Scheikunde
11. Geschiedenis	11. Geschiedenis	11. Geschiedenis
12. Economie/M&O	12. Economie	12. Economie
13. Aardrijkskunde	13. Aardrijkskunde	13. Aardrijkskunde
	14. M&O	14. M&O
	15. I&S/Maatschappijleer	15. I&S/Maatschappijleer

De vakken waarbij de examens uit Nederland worden afgenomen

Ter verduidelijking worden in de Arubaanse eindtermendocumenten ook leerinhouden per eindterm vermeld. Deze leerinhouden zijn afgeleid uit de syllabi van de betreffende vakken uit Nederland en uit andere literatuur (zie de genoemde bronnen aan het einde van deze inleiding). In de leerinhouden is er ruimte om de stof te Arubaniseren.

Waar het vak aangeboden wordt:

	Mens en Maatschappij- wetenschappen	Natuurwetenschappen	Humaniora
Gemeenschappelijk deel	Geschiedenis	Geschiedenis	Geschiedenis
Profieldeel verplicht	-	-	-
Profieldeel keuze	-	-	-
Keuzedeel	-	-	-

Voor u ligt de eindtermendocument voor het vak *geschiedenis*. Het onderscheid tussen de eindtermen voor het mavo, havo en vwo is aanwezig, in die zin dat de vaardigheden voor het vwo iets diepgaander en van meer reflectieve aard zijn dan die voor het havo. De vaardigheden voor het havo zijn iets diepgaander en van meer reflectieve aard dan die voor het mavo. Daarnaast is voor wat betreft de invulling van de domeinen B, C en D een onderscheid te zien tussen mavo, havo en vwo qua omvang van de eindtermen. Echter, het onderscheid tussen de eindtermen voor het mavo, havo en vwo zal vooral duidelijk naar voren komen bij het behandelen van de leerinhouden, de opdrachten in de klas en uiteraard bij het toetsen en afsluiten van de stof.

De werkgroep geschiedenis vindt het tenslotte belangrijk dat de leerlingen naast historische kennis en vaardigheden ook een chronologisch tijdsbesef ontwikkelen. Dus als u deze eindtermen doorleest, denkt u dan steeds aan drie kernbegrippen: Arubanisering, Globalisering en Tijdsbesef!

In dit eindtermendocument wordt in hoofdstuk 2 een uiteenzetting gegeven van de visie die gehanteerd wordt ten aanzien van het vak geschiedenis. Vervolgens treft u een overzicht aan van de domeinen en subdomeinen die in het vak geschiedenis aan bod komen.

In hoofdstuk 3 treft u een overzicht aan van de algemene vakoverstijgende vaardigheden die in het havo van belang zijn. De vaardigheden die van toepassing zijn op het vak geschiedenis zijn vetgedrukt.

Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van alle eindtermendocumenten die voor deze leerweg gemaakt zijn. Op elke school is er in ieder geval 1 map waarin al deze documenten bijeen gebracht zijn.

In hoofdstuk 5 treft u alle eindtermen aan die de leerling aan het einde moet beheersen. Er is afstemming tussen de eindtermen mavo, havo en vwo om een doorlopende leerlijn te garanderen.

Tot slot is een woord van dank verschuldigd aan alle personen die hun medewerking verleend hebben aan de totstandkoming van dit eindtermendocument. In het bijzonder Anne Cameron vakconsulent geschiedenis voor havo/vwo en Geraldine Albertsz vakconsulent mavo (vanaf november 2006), alsmede Ludmilla Coffie, Hubert Falcon, Hans Relou, Angela Correa-Wernet, Edmund Fräser, Gerry Pepermans, Michella van Loon, wijlen Sissy Schwengle, Ronald Donk, Els van Oostrum, Arie Wilschut én de Arubaanse geschiedenisdocenten, die tijdens een aantal scholingsdagen ook hun commentaar gaven.

Gebruikte bronnen:

Caribbean Examinations Council (1995). *Caribbean History Syllabus*. Caribbean Examinations Council: Jamaica

(jaar van uitgave onbekend). *De Stand Van Zaken, basisvorming en het vak geschiedenis en staatsinrichting*. Wolters-Noordhoff: Groningen.

Adviescommissie Examenprogramma Geschiedenis MAVO (1997). *Examenprogramma Geschiedenis MAVO-D*. Examenbureau Directie Onderwijs: Aruba.

CFI (1999). *Examenprogramma Geschiedenis HAVO*. CFI: Nederland.

CFI (1999). *Examenprogramma Geschiedenis VWO*. CFI: Nederland.

CFI (1999). *Examenprogramma VMBO Geschiedenis en staatsinrichting*. CFI: Nederland.

Sniekers, J. & Wester, P. (1996). *Geschiedenis en staatsinrichting. Voorlichtingsbrochure havo/vwo. Actuele stand van zaken invoering tweede fase*. LPC, Cito en PMVO: Enschede.

Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis (1993). *Geschiedenis: Wat is dat? Een introductie op het nieuwe eindexamen geschiedenis en staatsinrichting*. Uitgeverij Nijgh en Van Ditmar: Den Haag.

Adviescommissie Geschiedenisonderwijs (Commissie-De Wit) (1998). *Het verleden in de toekomst*. Internetadres: <http://home.wxs.nl/~wilschut/advies.html>.

Projectbureau SHA (1998). *Na Caminda Pa Restructuracion Di Nos Enseñansa Secundario General*. SHA: Aruba.

Projectbureau SHA (februari 2005). *Nota Ciclo Avansa, Beleidsvoorstellen voor de bovenbouw van het algemeen voortgezet onderwijs*. Directie Onderwijs, Projectbureau SHA: Aruba.

Projectbureau SHA (2000 – 2006). *Vakleerplannen en methoden Ciclo Basico*. Projectbureau SHA: Aruba.

Instituut voor Leerplanontwikkeling SLO (1992). *Op weg naar de basisvorming. Nu met kerndoelen. Geschiedenis en staatsinrichting*. Instituut voor Leerplanontwikkeling SLO: Enschede.

Wilschut, A. (1998). *Reactie op Commissie-De Wit*. Nederland. (1996). *Revised National History Standards USA*. Internetadres: www.sscnet.ucla.edu/nchs.

Bouma, J. (1998). *Syllabus Geschiedenis en staatsinrichting, voor de centrale examens in de tweede fase havo/vwo*. Cito: Arnhem.

Procesmanagement Antilliaanse Basisvorming (1997). *Vakleerplan Mens en Maatschappij in de Antilliaanse Basisvorming*. Procesmanagement Antilliaanse Basisvorming: Curaçao.

Wilschut, A. (juni 2006). *Handreiking schoolexamen geschiedenis havo/vwo*. Enschede.

(maart 2006). *Het examenprogramma Geschiedenis en staatsinrichting VMBO*. Nederland.

(april 2006). *Syllabus voor het Centraal Examen voor VMBO TL*.

(maart 2007). *Examenprogramma geschiedenis havo/vwo*. Nederland

(april 2006). *Syllabus voor het Centraal Examen voor havo/vwo*

2. Visie en domeinen

2.1. Visie op het vak

Algemeen

De eindtermen vloeien voort uit de hoofddoelstellingen van het totale algemeen voortgezet onderwijs:

- het bieden van een brede persoonlijke en maatschappelijke vorming aan elke leerling
- het centraal stellen van een actieve, zo zelfstandig mogelijk lerende leerling
- het recht doen aan en benutten van de verschillen tussen leerlingen
- garantie bieden voor een aansluiting op het vervolgonderwijs.

Het vak geschiedenis wil leerlingen een besef van het verleden en de cultuur en een kritische omgang hiermee, onder ander een beargumenteerde mening en het interpreteren van bronnen, bijbrengen. Hierbij komt zowel Arubaanse, regionale als mondiale geschiedenis aan bod.

Er zal ook veel aan burgerschapsvorming gedaan worden, dat wil zeggen dat het vak geschiedenis de leerlingen onder ander moet voorbereiden op het functioneren als burger in de Arubaanse samenleving en als wereldburger.

De leerling moet kennis en inzicht hebben in de historische processen die aan de hedendaagse maatschappij ten grondslag liggen:

- Het besef van tijd en chronologie is daarbij heel belangrijk, d.w.z. het besef dat personen, gebeurtenissen en processen zich alleen laten begrijpen in hun historische context.
- Denk ook aan het aandeel van het vak voor de overdracht van cultuur en de wisselwerking met andere culturen (bijvoorbeeld acculturatie en de positieve en negatieve gevolgen hiervan voor de eigen cultuur.)
- Tevens is het vak belangrijk voor de overdracht en het behoud van waarden en normen afzonderlijk binnen de samenleving (bijvoorbeeld het doen inzien wat er in de geschiedenis fout is gegaan, zoals slavernij, racisme, et cetera.).

De uitgangspunten van de vernieuwing

De uitgangspunten van de vernieuwing komen als volgt in het vak geschiedenis aan de orde:

- Globalisering: in zowel de eindtermen voor de bovenbouw als het vakleerplan voor het derde, profielvoorbereidende jaar, wordt rekening gehouden met internationale onderwerpen, zoals bepaalde onderwerpen uit de regionale, Europese en Amerikaanse geschiedenis.
- Arubanisering: hieraan wordt aandacht gegeven in de eindtermen via Arubaanse geschiedenisonderwerpen en door de Arubaanse staatsinrichting te behandelen. Het uitgangspunt is dat de leerling eerst de Arubaanse geschiedenis moet beheersen voordat er naar regionale of mondiale geschiedenis wordt gekeken.
- Vaardigheden: om de leerling het vak onder de knie te laten krijgen en om later beter te kunnen functioneren in de maatschappij. Typisch geschiedkundige vaardigheden zijn onder andere:
 - Bronneninterpretatie, bijvoorbeeld het verschil tussen feit en mening kunnen aangeven
 - De leerling moet zijn/haar mening kunnen aangeven en bediscussiëren

- De leerling moet met informatie- en communicatietechnologie (ICT) kunnen omgaan om historisch onderzoek te kunnen doen, bijvoorbeeld door middel van een werkstuk.
- Echter, bepaalde vaardigheden moeten al aanwezig zijn bij de leerling als hij/zij in de derde klas komt en moeten al bij het vak ASW (Algemene Sociale Wetenschappen) in de basiscyclus aangeleerd worden.
- Aansluiting vervolgonderwijs: de eindtermen sluiten voldoende aan bij het vervolgonderwijs op Aruba in de regio, Amerika en Europa.
- Alternatieve vormen van toetsing en afsluiting: de bedoeling is dat historische werkstukken en presentaties (onder andere praktische opdrachten en een profielwerkstuk), oral history, archiefonderzoek, exposities daarvan (onder andere vakoverstijgend) ook als manier van toetsen zullen worden opgenomen binnen het vak geschiedenis, naast de “gewone” toetsen.
- Meer zelfstandig functionerende leerling: de bedoeling is dat de leerling veel zelfstandig te werk zal gaan en dat de docent op die momenten meer de rol van begeleider heeft.

Relatie met de andere vakken

Het vak geschiedenis bestaat als vak niet in de Ciclo Basico. Het vak geschiedenis is ondergebracht binnen het vak ASW (Algemene Sociale Wetenschappen), hetgeen een samenvoeging is van de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en economie.

In de Ciclo Avansa kan geschiedenis afgestemd worden met de vakken Engels, Nederlands (literatuurgeschiedenis), CKV (kunstgeschiedenis) en economie (economische geschiedenis).

Ook kan er met aardrijkskunde worden samengewerkt voor wat betreft de richtlijnen voor praktische opdrachten, het afstemmen van bepaalde begrippen, zodat de leerlingen indien het mogelijk is, dezelfde definities hanteren als bij het vak geschiedenis. Bij het vak Nederlands kan er worden afgestemd bij het maken van een praktische opdracht, het houden van een discussie, bij het lezen van boeken voor de literatuurlijst. Bij CKV kan gebruikt worden gemaakt met het werken met dezelfde tijdsindeling bij de tijdbalken. Geschiedenis kan ook een bijdrage leveren aan het profielwerkstuk bij het maken van een stappenplan, het doen van onderzoek en het verwerken van de onderzochte gegevens. Ook binnen dit vak wordt aandacht besteed aan de loopbaanoriëntatie van de leerlingen. Dit komt terug in de vaardighedenmatrix en in de eindtermen

Wat is nieuw?

Voorheen werd het vak geschiedenis vooral overgedragen door middel van kennisoverdracht ten aanzien van historische gebeurtenissen. Het gaat nu echter ook om het aanleren van bepaalde vaardigheden, die onder andere nodig zijn om de leerling later beter te kunnen laten functioneren in zijn vervolgstudie of in zijn beroep. Bijvoorbeeld, groepsworkstukken/praktische opdrachten met presentaties voor de klas en het toepassen van bepaalde onderzoeksvaardigheden, andere soorten vragen tijdens proefwerken (waarin ook de vaardigheden voorkomen), opzoeken en verwerken van meer gecompliceerde informatieverwerking (bijvoorbeeld interviews met ouderen over vroeger), gebruik van ICT en bronnenkritiek.

Daarnaast zal ook de didactiek aangepast worden, voor zover docenten daar al niet mee bezig zijn. In plaats van alleen maar frontaal lesgeven en verhalen vertellen, moeten de leerlingen ook individueel of in groepen werken aan praktische opdrachten en wordt de docent een begeleider. Dus de docenten en leerlingen moeten creatief met het vak leren omgaan.

2.2. Overzicht van de domeinen

Het eindtermendocument bestaat uit de volgende domeinen/subdomeinen:

Domeinen	Subdomeinen
A Vakspecifieke vaardigheden	A1 Bron- en vraagstelling
	A2 Feit en mening
	A3 Oorzaken en gevolgen
	A4 Verandering en continuïteit
	A5 Inleving en standplaatsgebondenheid
	A6 Interpretatie
	A7 Historisch onderzoek
	A8 Informatie- en communicatietechnologie
B Sociaal – economische aspecten	B1 Levensonderhoud, sociale verhoudingen en primaire samenlevingsverbanden
C Bestuur en politiek	C1 Staten en naties
	C2 Oorlog en vrede
	C3 Staatsinrichting
	C4 Politieke cultuur
D Cultureel – maatschappelijke aspecten	D1 Acculturatie
	D2 Vormgeving van de Arubaanse cultuur

3. Vaardigheden

Hier volgt een overzicht van algemene, vakoverstijgende vaardigheden die van belang worden geacht binnen het avo. De vaardigheden zijn ondergebracht in zes categorieën en de algemene vaardigheden die bij het vak geschiedenis worden behandeld en getoetst zijn vet gedrukt.

1. Werken aan vakoverstijgende thema's

De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 1.1 **het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden**
- 1.2 het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen
- 1.3 de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling
- 1.4 **het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband**
- 1.5 het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in eigen omgeving
- 1.6 **de maatschappelijke betekenis van technologische ontwikkeling, waaronder met name moderne informatie- en communicatietechnologie**
- 1.7 de maatschappelijke betekenis van betaalde en onbetaalde arbeid
- 1.8 **de verworvenheden en mogelijkheden van kunst en cultuur, waaronder ook de media.**

2. Leren uitvoeren

De leerling leert in zoveel mogelijke herkenbare situaties, mede met gebruikmaking van ICT, een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat daarbij om:

- 2.1 Nederlandse en Engelse teksten lezen en beluisteren
- 2.2 **Schriftelijke en mondelinge teksten produceren in correct Nederlands**
- 2.3 **Informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen en ordenen**
- 2.4 De rekenvaardigheden hoofdrekenen, rekenregels gebruiken, meten en schatten toepassen
- 2.5 Voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie
- 2.6 Doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur
- 2.7 Computervaardigheden.

3. Leren leren

De leerling leert, mede met gebruikmaking van ICT, zoveel mogelijk eigen kennis en vaardigheden op te bouwen. Het gaat daarbij om:

- 3.1 **informatie beoordelen op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid, informatie verwerken en benutten**
- 3.2 **strategieën gebruiken voor het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden zoals memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren, verbanden leggen met aanwezige kennis**
- 3.3 strategieën gebruiken voor het begrijpen van mondelinge en schriftelijke informatie;
- 3.4 op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen
- 3.5 een eenvoudig bedrijfsmatig, natuurwetenschappelijk of maatschappelijk vraagstuk planmatig onderzoeken
- 3.6 persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen verwerken in woord, klank, beeld en beweging
- 3.7 **op basis van argumenten tot een eigen standpunt komen.**

4. Leren communiceren

De leerling leert, mede via een proces van interactief leren, een aantal sociale en communicatieve vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat daarbij om:

- 4.1 elementaire sociale conventies in acht nemen
- 4.2 overleggen en samenwerken in teamverband**
- 4.3 passende gesprekstechnieken hanteren
- 4.4 verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren**
- 4.5 culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren
- 4.6 omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures
- 4.7 zichzelf en eigen werk presenteren.**

5. Leren reflecteren op het leer- en werkproces

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer- en werkproces. Het gaat om:

- 5.1 een leer- en/of werkplanning maken**
- 5.2 het leer- en/of werkproces bewaken
- 5.3 een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken.**

6. Leren reflecteren op de toekomst

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses. Daarbij wordt aandacht besteed aan:

- 6.1 het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses
- 6.2 het onderzoeken van de mogelijkheden voor verdere studie
- 6.3 het zicht krijgen op beroepen, de beroepspraktijk en actuele ontwikkelingen daarbinnen
- 6.4 de rol en het belang van op school geleerde kennis, inzicht en vaardigheden voor het maatschappelijk leven, dagelijks leven, vrije tijd, vrijwilligerswerk**
- 6.5 de kenmerken van de arbeidsmarkt op dit moment en in de nabije toekomst
- 6.6 de organisatie van branches en bedrijven
- 6.7 het beoordelen van de eigen mogelijkheden en interesses in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren
- 6.8 het kunnen maken van een verantwoorde keuze voor een vervolgopleiding.

4. Overzicht van alle eindtermendocumenten havo

havo
1. Engels
2. Nederlands
3. Papiamentu
4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV
7. Wiskunde
7a. Wiskunde A
7b. Wiskunde B
7d. Wiskunde D
8. Biologie
9. Natuurkunde
10. Scheikunde
11. Geschiedenis
12. Aardrijkskunde
13. Economie
14. M&O
15. I&S/Maatschappijleer

5. De eindtermen havo geschiedenis

De eindtermen treft u hierna aan. De eindtermen zijn per domein en subdomein uitgewerkt. Per eindterm zijn er leerinhouden geformuleerd.

Als u de eindtermen leest, dient u er rekening mee te houden dat in domein A de vakspecifieke vaardigheden zijn opgenomen, die in de domeinen B, C en D moeten worden toegepast. Soms zijn deze vaardigheden ook extra aangegeven (dikgedrukt) bij de leerinhoud van de domeinen B, C en D.

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A1 Bron- en vraagstelling	A1.1 De leerling kan de aard van verschillende soorten bronnen onderscheiden.	<ul style="list-style-type: none"> • geschreven/ongeschreven bronnen • objectiviteit/subjectiviteit • primaire/secundaire bronnen
	A1.2 De leerling kan aan de hand van voorgelegde bronnen vragen en hypothesen formuleren.	<ul style="list-style-type: none"> • een onderscheid maken tussen: <ul style="list-style-type: none"> ○ beschrijvende vragen ○ verklarende vragen ○ evaluatieve vragen
	A1.3 De leerling kan bronnen verzamelen om een voorgelegde/zelf verzonden hypothese te kunnen beantwoorden.	
	A1.4 De leerling kan de waarde van een bron vaststellen, rekening houdend met representativiteit en betrouwbaarheid.	
	A1.5 De leerling kan bronnen selecteren en ordenen.	<ul style="list-style-type: none"> • dagboeken • memoires (biografieën/autobiografieën) • boeken • tijdschriften • krantenartikelen • hiërogliefen • grafinscripties • foto's • kaarten • brieven • kronieken • naar plaats en tijd

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A2 Feit en mening	A2.1 De leerling kan feiten kritisch vaststellen en onderscheid maken tussen subjectiviteit en objectiviteit.	
	A2.2 De leerling kan hindernissen herkennen die objectiviteit in de weg staan.	
	A2.3 De leerling kan een beargumenteerde mening geven over een bepaald onderwerp, zowel mondeling als schriftelijk.	
	A2.4 De leerling kan zich inleven in en respect opbrengen voor de mening van een ander.	
A3 Oorzaken en gevolgen	A3.1 De leerling kan de verschillende soorten oorzaken van verschijnselen en gebeurtenissen aangeven.	
	A3.2 De leerling kan gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde, directe en indirecte oorzaken en gevolgen onderscheiden.	<ul style="list-style-type: none"> • gewilde en ongewilde oorzaken en gevolgen • bedoelde en onbedoelde oorzaken en gevolgen • directe en indirecte oorzaken en gevolgen
	A3.3 De leerling kan direct optredende en later aan de dag tredende gevolgen van elkaar onderscheiden.	
	A3.4 De leerling kan onderscheid maken tussen oorzaken (belangrijke/minder belangrijke) en de directe aanleiding van een gebeurtenis, alsmede de gevolgen hiervan.	

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A3 Oorzaken en gevolgen (vervolg)	A3.5 De leerling kan de chronologische volgorde aangeven van gebeurtenissen volgens de indeling van de geschiedenis in tijdvakken, via de tijdbalken.	<p>Opmerking <i>Bij deze eindterm kan de leerling zowel een tijdbalk van de wereldgeschiedenis, Latijns-Amerikaanse geschiedenis als de Arubaanse geschiedenis weergeven.</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • wereldgeschiedenis: <ul style="list-style-type: none"> ○ Oudheid ○ Middeleeuwen ○ Vroegmoderne tijd ○ Moderne tijd • Latijns-Amerikaanse geschiedenis: <ul style="list-style-type: none"> ○ tijd van de Lage en Semi-hoge beschavingen ○ bloeitijd van de Hoge Indiaanse beschavingen ○ tijd van de koloniale overheersing ○ tijd van de caudillos ○ tijd van de industrialisatie en interne ontwikkeling ○ tijd van de economische afhankelijkheid en democratisering

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A3 Oorzaken en gevolgen (vervolg)	A3.5. De leerling kan de chronologische volgorde van gebeurtenissen aangeven en volgens de indeling van de geschiedenis in tijdvakken, via de tijdbalken.	<ul style="list-style-type: none"> • Arubaanse geschiedenis: <ul style="list-style-type: none"> ○ Preceramische periode ○ Caquetio's ○ Spaanse periode ○ West-Indische Compagnie ○ traditionele samenleving ○ moderne samenleving ○ Status Aparte
A4 Verandering en continuïteit	A4.1 De leerling kan ontwikkelingen in een bepaalde tijd aanwijzen en daarbij verschillende perioden en samenlevingen met elkaar vergelijken.	<ul style="list-style-type: none"> • de Arubaanse geschiedenis • de Latijns-Amerikaanse geschiedenis • de Wereldgeschiedenis
	A4.2 De leerling kan het constante onderscheiden van het bijzondere en incidentele.	
	A4.3 De leerling kan factoren onderkennen die verandering of behoud van het bestaande bevorderen.	
	A4.4 De leerling kan onderkennen dat elke tijd wordt beïnvloed door het verleden.	

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A5 Inleving en standplaatsgebondenheid	A5.1 De leerling kan zich verplaatsen in opvattingen, motieven, interesses, waarden en verwachtingen van mensen van vroeger.	
	A5.2 De leerling kan standplaatsgebondenheid van anderen en van zichzelf onderkennen onder andere bij het bestuderen van bronnen en bij het aangeven van oorzaken voor bepaalde gebeurtenissen.	
	A5.3 De leerling kan de handelingen van personen en situaties beschrijven en verklaren, rekening houdend met de opvattingen/kennis uit die tijd.	
	A5.4 De leerling kan verschillen aangeven tussen diverse soorten van mentaliteit in verschillende perioden.	

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A6 Interpretatie	A6.1 De leerling kan een geboden samenhang zien als een interpretatie temidden van andere mogelijkheden.	
	A6.2 De leerling kan een historische situatie zo goed mogelijk reconstrueren.	
	A6.3 De leerling kan verbanden leggen tussen verzamelde gegevens.	
	A6.4 De leerling kan een hoeveelheid gegevens in een eigen interpretatie verwerken.	
	A6.5 De leerling kan aangeven dat het vergelijken in de tijd het zicht op de eigen tijd vergroot.	
	A6.6 De leerling kan een interpretatie toetsen aan nieuwe gegevens en bijstellen.	
	A6.7 De leerling kan meerdere manieren aangeven tussen hoe je iets kunt interpreteren.	
A7 Historisch onderzoek	A7.1 De leerling kan een hypothese opstellen voor een klein historisch onderzoek met de daarbij behorende deelvragen.	
	A7.2 De leerling kan een plan van aanpak maken en volgen.	
	A7.3 De leerling kan relevant bronnenmateriaal selecteren en verwerken.	
	A7.4 De leerling kan een conclusie formuleren, die gebaseerd is op het aangehaalde bronnenmateriaal, behorende bij de hoofdvraag en de deelvragen.	
	A7.5 De leerling kan onderzoeksresultaten presenteren.	

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	A Vakspecifieke vaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
A7 Historisch onderzoek (vervolg)	A.7.6 De leerling kan het eigen onderzoek op basis van een stappenplan evalueren.	
	A7.7 De leerling kan een eigen standpunt weergeven en beargumenteren.	
A8 Informatie- en communicatie-technologie	A8.1 De leerling kan gebruik maken van informatie- en communicatietechnologie bij het raadplegen, verwerken en presenteren van informatie met betrekking tot historische gebeurtenissen en personen.	

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	B Sociaal-economische aspecten	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
B1 Levensonderhoud, sociale verhoudingen en primaire samenlevings- verbanden	B1 De leerling kan uitleggen onder invloed van welke omstandigheden en processen tijdens de overgang van een agrarisch-ambachtelijke naar een industriële maatschappij/technologisch tijdperk, veranderingen zijn opgetreden in de economische en sociale structuur.	<ul style="list-style-type: none"> aan de hand van een nader afgebakend thema
	B1.1 De leerling kan een verband leggen tussen de economische ontwikkeling en de veranderingen die zijn opgetreden t.a.v. productie, distributie, arbeid, natuur en techniek.	<ul style="list-style-type: none"> Industriële revolutie Engeland en VS Aruba: overgang agrarisch-ambachtelijke samenleving naar een industriële samenleving (van aloë tot olie)
	B1.2 De leerling kan invloed en gevolgen beschrijven van deze historische processen op arbeidsomstandigheden en –verhoudingen.	<ul style="list-style-type: none"> Aruba: <ul style="list-style-type: none"> opkomst sociale klassen vakbonden arbeiderswijken sociale wetgeving ontwikkeling van onderwijs en sociale zekerheid werkgelegenheid (verandering en continuïteit; oorzaken & gevolgen)
	B1.3 De leerling kan de invloed van sociale wetgeving en sociaal-politieke bewegingen op primaire samenlevingsverbanden beschrijven.	<ul style="list-style-type: none"> voor de VS en Aruba (industriële maatschappij, opkomst van vakbonden en andere belangengroepen) sociale wetgeving (VS, Aruba/NL)
	B1.4 De leerling kan aan de hand van een nader afgebakend thema het verband aangeven tussen veranderende bestaansmiddelen en technologische vooruitgang.	<ul style="list-style-type: none"> vergelijken van de invloeden van toerisme en olieraffinaderijen op de leefomgeving van Aruba en de Nederlandse Antillen

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	C Bestuur en politiek	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
C1 Staten en naties	C1 De leerling kan uitleggen onder invloed van welke omstandigheden en processen staats- en natievorming in de 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw heeft plaatsgevonden. Tevens kan de leerling verschillende staatsvormen omschrijven.	
	C1.1 De leerling kan verschillende staatsvormen herkennen zoals een federale staatsvorm, eenheidsstaat, totalitaire staat en een dictatoriale staat.	<ul style="list-style-type: none"> • drie –ismen uitdiepen: <ul style="list-style-type: none"> ○ socialisme ○ communisme ○ liberalisme ○ nationaal-socialisme ○ fascisme ○ marxisme (bijvoorbeeld in VS, Italië, Duitsland, Rusland, Cuba, Engeland, Frankrijk, Aruba)
	C1.2 De leerling kan verschillende vormen van nationalisme onderscheiden.	<ul style="list-style-type: none"> • het begrip nationalisme: het ontstaan en de gevolgen ervan (continuïteit/discontinuïteit) • positief en negatief nationalisme bijvoorbeeld chauvinisme, xenofobie • zelfbeschikkingsrecht
	C1.3 De leerling kan het proces van natievorming verklaren en daarbij de rol van taal, onderwijs, cultuur en politiek aangeven.	<ul style="list-style-type: none"> • overheidsmiddelen om nationalisme te stimuleren op Aruba, in Hitler-Duitsland, China en Rusland (<i>keuze voor de docent</i>)

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	C Bestuur en politiek	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
C1 Staten en naties (vervolg)	C1.4 De leerling kan de mate van samenwerking binnen het Amerikaanse continent en de gevolgen daarvan voor het natiebesef aangeven.	<ul style="list-style-type: none"> • Caricom • Parlatino • NAFTA • OAS
C2 Oorlog en vrede	C2 De leerling kan uitleggen onder invloed van welke omstandigheden en processen in de 19 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw veranderingen zijn opgetreden in de internationale betrekkingen op het gebied van oorlogsvoering, veiligheid en vrede.	aan de hand van een nader afgebakend thema
	C2.1 De leerling kan historische voorbeelden geven van de escalatie van nationale en internationale conflicten en oorlogen.	<ul style="list-style-type: none"> • WO I • WO II (ook Aruba tijdens WOII en Boy Ecury in NL) • Conferenties tijdens WO II keuze uit: <ul style="list-style-type: none"> • Latijns-Amerikaanse onafhankelijkheids- oorlogen • oorlog VS-Spanje om Cuba • guerrillaoorlog Colombia
	C2.2 De leerling kan de mate van institutionalisering van internationale samenwerking op het gebied van vrede en veiligheid beschrijven en verklaren en daarbij de betekenis van het internationaal recht aangeven.	<ul style="list-style-type: none"> • VN • NAVO • Warschaupact • Volkenbond • Vrede van Versailles • Neurenbergprocessen • Oorlogstribunaal

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	C Bestuur en politiek	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
C2 Oorlog en vrede (vervolg)	C2.3 De leerling kan internationale tegenstellingen en conflicten in verband brengen met ideologische, economische en machtspolitieke belangen.	<ul style="list-style-type: none"> • Koude Oorlog • Midden-Oostenconflict • Moslimextremisme of een ander actueel conflict (keuze) • kolonialisme/imperialisme (Latijns-Amerika)
C3 Staatsinrichting	C3 De leerling kan uitleggen onder invloed van welke omstandigheden en processen het politieke systeem en de politieke cultuur op Aruba zich sinds het begin van de 20 ^{ste} eeuw hebben ontwikkeld.	aan de hand van een nader afgebakend thema
	C3.1 De leerling kan de invloed van de media, vakbonden en andere belangengroepen op de politieke besluitvorming uitleggen, voor zowel vroeger als nu.	<ul style="list-style-type: none"> • de geschiedenis van de Status Aparte • lokale kranten • vakbonden • radio • sentido comun (en het gevaar hiervan!) • Stimaruba • Aruba dushi tera

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	C Bestuur en politiek	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
C3 Staatsinrichting (vervolg)	C3.2 De leerling kan uitleggen hoe het bestuur op Aruba in elkaar zit.	<ul style="list-style-type: none"> • Statuut • Staatsregeling • Gouverneur • Ministers • Staten • rechtspraak • Pedro Mata 4 • adviesorganen • verkiezingen • grondrechten

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	C Bestuur en politiek	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
C3 Staatsinrichting (vervolg)	C3.3 De leerling kan de positie van Aruba binnen het Koninkrijk der Nederlanden beschrijven en kan een mening geven omtrent onenigheden binnen het Koninkrijk voor wat betreft de Arubaanse autonomie en de koninkrijksaangelegenheden.	<ul style="list-style-type: none"> • statuut • gevolmachtigde minister • Arubahuis • Europese Unie • gouverneur • procureur-generaal • landsrecherche (feit & mening)
	C3.4 De leerling kan uitleggen hoe de staatsinrichting in de VS in elkaar zit en deze vergelijken met de Arubaanse staatsinrichting.	
C4 Politieke cultuur	C4 De leerling kan omschrijven wat bedoeld wordt met de politieke cultuur van een land.	
	C4.1 De leerling kan uitleggen hoe de politieke cultuur op Aruba in elkaar zit, hoe deze tot stand is gekomen en de leerlingen moet een standpunt kunnen vormen over het al dan niet goed in elkaar zitten van de politieke cultuur op Aruba.	<ul style="list-style-type: none"> • opkomst politieke partijen • politieke patronage • de rol van de media • verkiezingscampagnes

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	D Cultureel-maatschappelijk aspect	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
D1 Acculturatie	D1 De leerling kan uitleggen op welke wijze migratiebewegingen van invloed zijn geweest op culturele veranderingen tijdens de overgang naar de verschillende maatschappijtypen.	aan de hand van een nader afgebakend thema
	D1.1 De leerling kan gevolgen voor autochtonen van de komst van nieuwe immigrantengroepen en reacties van deze migranten op hun nieuwe omgeving beschrijven.	<ul style="list-style-type: none"> • indianen en de komst der Europeanen (inleving en standplaatsgebondenheid) • demografische catastrofe, slavernij, eventueel de actualiteit erbij betrekken
D2 Vormgeving van de Arubaanse cultuur	D.2.1 De leerling kan gewoonten, gebruiken, normen, waarden en opvattingen van sociale groepen herkennen als kenmerkend voor bepaalde groepen en het belang van deze groepen voor maatschappelijke ontwikkelingen toelichten.	<ul style="list-style-type: none"> • social clubs op Aruba: Tivoli, Caribe, Pova, Lions Club, Kiwanis, Jaycees, YMCA
	D2.2 De leerling kan eigen gewoonten, normen, waarden en opvattingen vergelijken met die van vroeger en met die van hedendaagse sociale groepen.	<ul style="list-style-type: none"> • trouwen • begraven • dopen • 15de verjaardag • 1ste verjaardag • muziek • festiviteiten • eetgewoonten

Vak:	Geschiedenis	
Leerweg:	Havo	
Domein:	D Cultureel-maatschappelijk aspect	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhoud:
D2 Vormgeving van de Arubaanse cultuur (vervolg)	D2.3 De leerling kan aangeven wat de invloed van taal, media, onderwijs en volksverhalen is op het ontwikkelen van de identiteit van een volk.	<ul style="list-style-type: none"> • Compa Nanzi • moedertaal • vreemde taal • opvoeding (continuïteit/discontinuïteit)